

Elk mens gaat alleen

Hoe menselijk was Menno ter Braak? In het tweede deel van Léon Hanssens onvervaarde biografie komt achter de man die zo graag 'honnête homme' wilde zijn, een 'pauvre homme' te voorschijn. door Hans Renders

STERVEN ALS EEN POLEMIST

MENNO TER BRAAK 1902-1940

DOOR LÉON HANSSENS

UITGEVERIJ BALANS, 727 P., €85,-

Menno ter Braak maakte op 15 mei 1940 een einde aan zijn achtendertigjarige maar toch rijk gevulde leven. Een week later kreeg zijn weduwe Ant de huur opgezegd, omdat de huiseigenaar 'vermoedde' dat mevrouw Ter Braak geen inkomsten had. Eerder heeft Léon Hanssens in zijn biografie vermeld dat de huurbaas zijn huis had kunnen kopen dankzij een lening van de Ter Braaks. Ant vroeg dat geld pas na de oorlog terug.

Details zoals deze weet Hanssens op meesterlijke wijze te combineren met het werk van Nietzsche, de geest van Aldous Huxley en de invloed van Hermann Rauschning. De laatste hoofdstukken van zijn tweedelige biografie heb ik met verbijstering gelezen. Toen dan op 10 mei vroeg in de ochtend de Duitsers Nederland binnenvielen, zei Ter Braak tegen zijn vrouw: 'Het is zover.' Beiden wisten dat Menno de hand aan zichzelf ging slaan als de nazi's de cultuur onder de voet zouden lopen.

Toch leek het op die tiende mei niet zo zeker dat Ter Braak ook werkelijk woord zou houden. Hij ging nog naar de krant en zelfs kocht de neurotische Ter Braak een toestel dat hij tot dan toe ernstig verfoeid had: een radio. Ant en Menno fietsten naar de haven van Scheveningen, waar ze een schipper spraken die hen voor drieëntwintigduizend gulden naar Engeland wilde overzetten. Dat was veel te duur. Een paar dagen later werd bijna hetzelfde bedrag uitgekeerd als weduwenpensioen aan Ant ter Braak.

Op de avond van 14 mei gingen de twee naar het huis van Ter Braaks broer Wim, een zenuwarts die met de (half)zus van Ant getrouwd was en ook in Den Haag woonde. Menno en Ant namen plaats in de praktijkka-

mer van Wim. Omdat de ramen afgeplakt waren met zwart verduisteringspapier, vond Ant het *unheimlich* en vroeg haar man mee naar huis te gaan. Maar dat wilde Ter Braak niet, bang als hij was 'het' niet meer te kunnen bij het weerzien van zijn boeken en de poezen. Vervolgens vroeg hij haarsamen met hem uit het leven te stappen. Haar antwoord was resoluut: ieder mens gaat alleen dood. Samen sterven bestaat niet. Zij beloofde hem goed voor zijn werk te zorgen en het in één uitgave 'te verenigen'. Ter Braak haalde daarop zijn vulpen te voorschijn en schreef een kort afscheidsbriefje. Hij overhandigde het haar zonder een handdruk, zonder een kus, slechts met een kort oogcontact. Terwijl Ant zich naar de keuken begaf, stuitte zij in de gang op Wim ter Braak, in zijn hand een

Ter Braak gaf zich bij Het Vaderland schaamteloos over aan vriendjespolitiek

'glaasje met spul' op weg naar zijn broer.

Menno was ondertussen op het echtelijk bed van Wim en zijn vrouw gaan liggen. Terwijl hij een sigaar opstak, legde Wim precies uit wat er ging komen. Een slaapmiddel in combinatie met een snel werkend gif zou het worden. De sigaar gleed uit zijn hand, maar het duurde uren voordat het gewenste resultaat bereikt was. Zoals hij gevochten had voor het leven, vocht hij nu voor zijn dood, kokhalzend, overgevend, wakker wordend, nieuwe dosis slaapmiddel nemend en weer inslapend. Hanssens stelt dan ook terecht de vraag of we moeten spreken van zelfmoord of van euthanasie.

Ant ter Braak verliet het huis waar dit alles plaatsvond zonder te weten of haar man al dood was of niet. Ze slikte een paar tranen weg en wipte onderweg naar huis bij vrienden aan. Ze

trof daar S.F. van Oss, de joodse zakenman, tevens eigenaar van de *Haagsche Post*. Deze Van Oss zat nu aan de keukentafel te dubben of hij zich van kant zou maken of niet. Bizarre situatie: terwijl haar eigen man druk doende was zichzelf te doden, wist Ant Van Oss op andere gedachten te brengen.

Als de voornaamste reden voor Ter Braak om zelfmoord te plegen, is altijd zijn veronderstelling dat hij op een zwarte lijst stond naar voren gebracht. De nazi's zouden hem in het vizier hebben, zodat hij meteen na de capitulatie van het Nederlandse leger kon worden opgepakt. Het verhaal over de zwarte lijst, kreeg geloofwaardigheid door allerlei mensen die meenden te weten dat daags na de capitulatie Duitse militairen bij de Ter Braaks aangebond hadden. Victor van Vriesland schreef zelfs dat de Duitsers de tuin van Ter Braak tot twee meter diep omgespit hadden, op zoek naar papieren. Jacob Evenhuis wist in 1986 in *Tirade* te melden dat de SS bij Ter Braak belet kwam vragen.

Hij pleegde geen zelfmoord vanwege een zwarte lijst, maar omdat het leven onder Duitse bezetting hem ondraaglijk leek. Het zelfmoorden zat hem misschien ook wel in de genen. Menno's vader, grootvader en oom sloegen ook de hand aan zichzelf. En Ter Braaks zuster Anna overleed in mei 1939 na een periode van totale geestelijke ontreding. Het is veelzeggend dat Ter Braak een middag in de apenkooi van de Rotterdamse Diergaarde verbleef om het dier in de mens, en in zichzelf, beter te begrijpen. Ieder weldenkend mens snapt dat je je voor dit doel toch beter een middagje onder de mensen kunt be-geven.

Een talent voor hysterie had de familie Ter Braak wel. Toen zijn zus Truida, min of meer de huishoudster van haar broer voordat die getrouwd was, stapelverliefd werd op Victor van Vriesland, weigerde zij uit

dood

een hemelse adoratie zelfs de gemorste sigarenas van haar geliefde op te ruimen. Het viel Ant later ook op dat haar geliefde er rare denkbeelden op na hield. Hij was zo erg op uiterlijkheden gefixeerd dat hij een kelner in de eerste plaats als kelner zag en niet als een gewoon mens, 'al moest zij toegeven dat hij vaak meer kelner is dan mens'. In navolging van het echtpaar Ter Braak begint de biograaf hier ook kletsboek te verkopen. Ter Braak

hebben als u dictator werd.' Maar behalve het echtpaar Romein, nam niemand die opmerking ernstig.

Er is dus wel iets aan te merken op deze biografie, maar toch steeds tegen het decor van een zeldzaam hoge kwaliteit. Bijvoorbeeld: Hanssens reactie op het geraaskal van Hans Gomperts, de essayist die zich in de jaren dertig 'slijmerig' aan de voeten van Ter Braak wierp. Ter Braak voorspelde al dat zoveel onderdanigheid ooit

onuitgesproken opvatting dat een intellectueel door middel van een seksuele band met een 'gewone' vrouw toch aansluiting met het aardse leven kan krijgen, zijn in dezen illustratief. Verloving wordt verbroken, meisje doet poging tot zelfmoord en Ter Braak verklaart zich ten opzichte van de bijna-schoonfamilie impotent. In een aantekening voor zijn boek *Politicus zonder partij* schreef hij over de liefde: 'Ik ken twee dingen: *geslachtsdrift* en *vriendschap*. Zij hebben niets met elkaar uit te staan, maar in sommige kringen worden zij geregeld verward. Die verwarring noemt men *liefde*.' Zijn ideaal van de *honnête homme*, voor het eerst in *Politicus zonder partij* geformuleerd, krijgt tegen deze achtergrond toch ook wel iets van de *pauvre homme*.

In augustus 1933 overleed de bekende criticus van *Het Vaderland* Henri Borel. Ter Braak volgde hem op. *Het Vaderland. Staat- en Letterkundig Nieuwsblad* dat na de afschaffing van de dagbladzegelbelasting in 1869 was opgezet voor een liberaal-conservatief lezerspubliek, had beroemde medewerkers als Carel Vosmaer, Marcellus Emants en Louis Couperus, maar het was toch pas onder Ter Braak dat de rubriek Kunst en Letteren een begrip werd. Hanssen merkt terecht op dat *Het Vaderland* ook lang na Ter Braaks dood 'de krant van Couperus en Ter Braak', van de letterkundigen dus, is gebleven.

Het was niet zonder risico voor het Nijgh-concern de jonge Ter Braak als chef kunst aan te stellen. Hij stond bepaald niet als conservatief bekend en zijn politiserende stijl werd toen al door velen als irritant ervaren. Ideologische tegenstellingen werden polemisch aan de kaak gesteld en wat Ter Braak niet zinde in politiek of filosofische zin, kon in zijn ogen artistiek gezien ook niets zijn. Wat Hanssen zich hier niet lijkt te realiseren is dat hij nogal wat ammunitie aandraagt voor de stelling dat Ter Braak zich schaamteloos aan vriendschapspolitiek overgaf. Boeken werden gunstig of ongunstig besproken afhankelijk van het 'netwerk' van de auteur. Aan Du Perron schreef Ter Braak ook rustig: 'Ik lees die boeken van de Schartens c.s. eenvoudig niet;

ik ruik ze, snoep even van de inhoud en maak er een stukje woorden over.' Ter Braak wordt geprezen omdat zijn recensies altijd beginnen met een lange algemene beschouwing voordat hij over het te recenseren boek komt te spreken. Sterker, en dat merkt Hanssen in een heel ander verband ook op, Ter Braak kan nog zo hard op zijn boeken gewerkt hebben, hij wordt nu nog het meest gewaardeerd vanwege zijn bijna dagelijkse kritieken, die hij in één ruk opschreef en vaak zonder het besproken boek te hebben gelezen.

Die vriendschapspolitiek en zijn neiging om altijd weer de politiek bij de kunst te betrekken brachten Ter Braak eind jaren dertig in conflict met zijn krant. Het moet zijn ijdelheid gestreeld hebben dat hij kort na

'Ik ken twee dingen: *geslachtsdrift* en *vriendschap*. In sommige kringen worden die twee begrippen verward. Die verwarring noemt men: *liefde*'

elkaar gevraagd werd als hoofdredacteur van de *Haagsche Post* en *De Groene Amsterdammer*. Maar het conflict werd bijgelegd en Ter Braak bleef op zijn post.

Hanssen memoreert de vele Ter Braak-adepten die zich al tijdens zijn leven manifesteerden, zoals de latere *Parool*-directeur Wim van Norden. Deze economiestudent stuurde een artikel naar Ter Braak, 'de belichaming van de fatsoenlijke, onaanstellerige intellectueel, die literaire en politieke teksten feilloos kon taxeren'. Hanssen knoopt het erfgoed van Ter Braak van fatsoenlijkheid, oprechtheid en humaniteit direct aan de geschiedenis van *Het Parool*, met medewerkers als Gomperts, Morriën, Van Norden en Ter Braaks jonge collega van *Het Vaderland* Max Nord. De biografie van Hanssen past in deze traditie: onverveerd en prikkelend.

Menno ter Braak, door Emiel van Moerkerken gefotografeerd voor zijn huis op de Kraaienlaan, Den Haag, 25 november 1939

vond dat je als democraat kon geloven in overbrugbare verschillen tussen mensen, en dat je als niet-snob mensen toch kunt beoordelen op uiterlijkheden. Het zij zo, maar het wordt me toch te bar als Hanssen daar aan toevoegt: 'Daarmee bracht hij een belangrijke tendens van vertegenwoordigers van de Nieuwe Zakelijkheid tot uitdrukking.' Ter Braak wordt vaak 'vlak' genoemd. Hanssen zonder ironie: 'Maar deze critici vergeten dat die vlakheid een wezenlijk onderdeel vormt van het Nederlandse erfgoed.' Dan Du Perron. Hij wilde Amerikaanse boksbeugels en *langere knuppels* dan die van Mussert voor de antifascisten. Tegen Jan Romein zei hij: 'Ja, ik zou niets tegen de dictatuur

zou leiden tot een afrekening met 'Uw leermeester'. Hoe gelijk zou hij hierin krijgen! Hanssen pareert overtuigend de aantijging van Gomperts – in een vorig jaar postuum verschenen boek – over Ter Braaks vermeende antisemitisme als gevolg van onderdrukte homoseksualiteit. Op Gompertsiaanse wijze schiet hij het zaakje retour afzender. Hij betoogt dat de amechtige Gomperts haatgevoelens heeft ontwikkeld omdat hij zich fysiek afgewezen voelde door Ter Braak. 'Haat omdat de meester niet over de toverstaf beschikte, die de leerling hem had toebedacht.'

Het is Hanssen niet alleen gelukt allerlei nieuwe biografische feiten aan te dragen, hij heeft Ter Braak nog iets onsymphatieker gemaakt dan hij al was. Ter Braaks neerbuigende denkbeelden over de familie van zijn Berlijnse verloofde, zijn